

TÜRK-İNGİLİZ SİYASİ İLİŞKİLERİ

Cento, Kıbrıs ve Eksen Genişlemesi
(1964-1969)

ABDUSSAMED GEÇER

ULUSLARARASI İLİŞKİLER-TARİH

GİRİŞ

1964 yılının Ekim ayında İngiltere'yi dört sene boyunca yönetecek olan Harold Wilson liderliğindeki İşçi Partisi iktidara geldi.¹ Aynı günlerde bir iktidar değişikliği de Sovyetler Birliği'nde gerçekleşti ve 15 Ekim'de Kruşçev yerine Brejnev dönemi başladı.² Ertesi gün Çin'in ilk nükleer bomba denemesini yaptığı duyuruldu.³ Bu sırada İngiltere ciddi bir ödemeler dengesi krizi tehlikesi ile karşı karşıya idi ve sterlinde devalüasyon yapılması gündemdeydi.⁴ Bu durumun sadece İngiltere'nin iç politikasına değil, dış politikasına da yansımalarının olması kaçınılmaz görünüyordu.⁵ Türkiye'de

- 1 Geraint Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970* (Woodbridge: Boydell Press, 2009), 34.
- 2 Geoffrey K. Roberts, *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991* (London: Routledge, 1999), 63.
- 3 Christopher J. Bartlett, *A History of Postwar Britain, 1945-1974* (New York: Longman, 1977), 217.
- 4 Ibid., 219. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Scott Newton, "The Two Sterling Crises of 1964 and the Decision Not to Devalue", *The Economic History Review* 62, sy. 1 (2009): 73-98.
İngiltere savaş sonrasında ciddi bir ekonomik sıkıntı içerisindeydi. Örneğin İngiltere'nin kamu borcu, gayrisafi yurt içi hasılasının üç katına ulaşmıştı. David James Gill, *Britain and the Bomb Nuclear Diplomacy, 1964-1970* (Stanford: Stanford University Press, 2014), 16. Normal şartlarda kamu borcunun gayrisafi yurtiçi hasılasının %77'sinden fazla olması, sağlıklı bir borç oranı için düşünülen eşğin geçildiğini göstermektedir. Mehmet Caner, Thomas Grennes ve Fritz Koehler-Geib, "World Bank Policy Research Paper 5391: Finding the Tipping Point: When Sovereign Debt Turns Bad", 2010, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/509771468337915456/pdf/WPS5391.pdf>. Bu oran İngiliz maliyesinin nasıl bir problemle karşı karşıya kaldığını net bir şekilde gösteriyordu. İngiltere ayrıca gayrisafi milli hasıla artışı 1962-1972 yılları arasında Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya ve ABD'nin gerisinde kalarak ortalamada sadece %2,2 büyüyebilecekti. Andrew Gamble, *Britain in Decline: Economic Policy, Political Strategy and the British State* (New York: St. Martin's Press, 1994), 16. Ödemeler dengesindeki problemler ise 70'lerin sonunda Kuzey Denizi'nde petrol bulunana kadar devam edecekti. Alexander Cairncross, 'Economic Policy and Performance, 1945-1964', in *The Economic History of Britain since 1700*, ed. Roderick Floud ve Donald McCloskey, c. 3 (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 36.
- 5 Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 34. İngiltere'nin stratejik tercihlerinin bütçe üzerindeki etkilerine dair tartışmalara dair bkz.: Saki Dockrill, "Britain's Power and Influence: Dealing with Three Roles and the Wilson Government's Defence Debate at Chequers in November 1964", *Diplomacy & Statecraft* 11, sy. 1 (2000): 211-40. Young da İngiltere'nin denizasırsı üslerinin yarattığı

ise Kıbrıs krizi ve Johnson Mektubu'nu takip eden olayların ardından gelişen süreçte yıpranmış olan İnönü hükûmeti iktidarının son aylarını yaşıyor, 30 Ekim'de Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya gerçekleştirileceği ziyaretle Kıbrıs meselesinde en azından bir çıkış yolu arıyordu. Tüm bu gelişmeler elbette tarihi süreç içerisinde tek başlarına belirleyici niteliğe sahip olabilecek gelişmeler değildi. Ancak söz konusu gelişmeler, dünya siyasetinde yaşanan belirgin bir değişime işaret ediyordu ve aktörler, ülke politikalarını bu değişime uygun bir şekilde geliştirme arzusundaydı. İngiltere ve Türkiye de dünya siyasetinde yaşanan değişiklikleri takip ederek, kendi çıkarlarını destekleyecek politikaları takip etme çabası içerisindeydi.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türk-İngiliz politikalarını belirleyen temel unsur, Sovyet yayılmacılığının iki ülkenin ortak çıkarları üzerinde oluşturduğu tehditti. Herbest Feis'in işaret ettiği üzere İngiltere geleneksel siyaset olarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve etrafındaki coğrafya üzerinde hakimiyetini genişletmesine ve böylece Basra Körfezi ile Doğu Akdeniz üzerinde nüfuz kurma girişimlerine karşı koymaya çalışıyordu.⁶ Bilgin ve Morewood'un da belirttiği üzere İngiltere'nin Türkiye politikasını şekillendiren temel güdü siyasi değil, coğrafi idi.⁷ İngiltere için Türkiye, Sovyetlerin İngiliz çıkarlarının yoğunlaştığı Doğu Akdeniz bölgesine sızmalarını engelleyebilecek coğrafi konuma sahip yegâne ülkeydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlık ve komünist faaliyetlerin Akdeniz bölgesindeki riskleri artırması,⁸ Türkiye'nin İngiltere nezdindeki konumuna değer katmıştı. İngiltere için Türkiye'nin stratejik önemi sadece İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında değil, İngiltere'nin Rus yayılmacılığını engellemeye dönük Birinci Dünya Savaşı öncesi siyasetinde de kendini gösteren tarihi bir olguydu. Dolayısıyla Soğuk Savaş'taki süreç, Türklerin ve İngilizlerin, aşına oldukları bir diplomatik süreci, ayrıntıları hariç tutulmak üzere, genel hatlarıyla yeniden yürütmelerinden ibaretti.

maliyetin ödemeler dengesi sorunlarını olumsuz yönde etkilediği değerlendirmesinde bulunmaktadır. John W. Young, "International Factors and the 1964 Election", *Contemporary British History* 21, sy. 3 (2007): 353.

- 6 Herbert Feis, *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-1950* (London: W. W. Norton & Company, 1970), 178.
- 7 Mustafa Sıtkı Bilgin ve Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", *Middle Eastern Studies* 40, sy. 2 (2004): 24.
- 8 Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO* (London: Frank Cass, 1999), 47.

Türkiye ve İngiltere'nin dış politika dinamikleri 1964 yılına gelindiğinde kısmî bir değişimin eşiğindeydi. Kıbrıs meselesinde yaşanan problemler ve Türkiye'nin bu meselede müttefiklerinden beklediği desteği göremediği algısı, Türk dış politikasının temelleriyle ilgili sorgulamaların yolunu açmış ve özellikle, Türkiye'nin ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle geliştirdiği ekonomik ve politik bağın Kıbrıs meselesinde daha bağımsız bir politika takip edilebilmesine engel olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Dönem içerisinde sıklıkla Türkiye'nin NATO üyeliğinin devam edip etmemesi gerektiği konusunda tartışmalar yaşanıyordu.⁹ Böylesi bir bağın olmadığı bir senaryoda Türkiye'nin Kıbrıs konusunda lehine sonuç alabileceği bir politika takip etmesinin mümkün olup olmayacağı tartışmaya açık olsa da Batılı ülkelere karşı oluşan tepki ve detant iklimine uygun bir şekilde eksen genişlemesi çerçevesinde başta Sovyetler Birliği olmak üzere çevre ülkelerle ilişkileri geliştirmenin sağlayacağı faydalar, takip edilecek politikaları şekillendirmekteydi.

Kamuoyundaki tartışmaların yanı sıra karar alıcılar nezdindeki sorgulamalar da Türkiye'nin doğu bloku ülkeleri dahil olmak üzere bölge ülkelerle olan ilişkilerini geliştirme arzusunu tetikleyen bir unsurdu. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Denis Allen 1964 yılı raporunda Türkiye'nin başlattığı politikayı, “çok az somut sonuç veren geçici girişimler” olarak nitelendirmiş olsa da¹⁰ bu politika Türkiye'nin 60'lı yıllarının ikinci yarısındaki dış politikasının kurumsal anlamda en karakteristik özelliği oldu¹¹ ve bu sayede, takip eden yıllar içerisinde Türkiye'nin kalkınma ve büyüme odaklı planlı ekonomisine katkı sağlayan oldukça somut sonuçlar elde edilecekti.

Bu sonuçlar gerçekten de Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasının sadece Kıbrıs eksenli bir siyasi manevra olmadığını gösteriyordu. Demirel'in daha sonraki yıllarda dönem boyunca yürütülen politikaya dair görüşleri de buna işaret etmektedir. Demirel'e göre Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Bloku ülkeleriyle uzun süre soğuk bir ilişki yürütmüştü. Ancak 1960'lardan itibaren devletler arası ilişkilerde soğukluklar ortadan kaldırılarak Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmiş, Türkiye de “devrin

9 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774* (London: Routledge, 2013), 108–9.

10 Denis Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691. TNA, FO 371/180150.

11 Dönem içerisinde Türkiye'nin dış politikada gittiği değişikliklerle ilgili değerlendirmeler için bkz.: Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997), 105–72.

icaplarına uyarak” bu ülkelerle “komşulukları iyi komşuluğa çevirmeye” çabalamıştı.¹² Demirel bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye’nin kalkınmasına katkı sunacağını öngörüyordu.¹³

İngiltere de dış siyasetinde bir değişimin eşliğindeydi. İngiltere’de iktidara gelen İşçi Partisi’nin seçim kampanyasında Doğu-Batı ilişkilerine nadiren atıfta bulunulmuş olsa da Wilson’ın ve diğer önde gelen partililerin açıklamaları, Sovyetler Birliği ile Batı ülkeleri arasındaki ilişkilerin görünür ölçüde yumuşadığına ve ilişkilerde detant anlayışının tahkim edileceğine dair genel bir algıyı yansıtmaktaydı. Wilson’ın başbakan olmadan önce iki kez Moskova’yı ziyaret etmesi de buna işaret ediyordu.¹⁴ Parti içerisinde de İngiliz dış politikasının Soğuk Savaş cepheleşmesinden ziyade üçüncü dünya ülkelere yönelik olması yönünde genel bir eğilim vardı.¹⁵ Nitekim Wilson’ın iktidara gelmesinin ardından Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı’nın kurulması¹⁶ bu eğilimin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. Ancak İngiltere’nin içinde bulunduğu stratejik konumlanma dış politikasında sert bir değişikliğin yaşanmasını mümkün kılmayacak nitelikteydi ve Wilson da *de-colonisation* sürecine rağmen, İngiltere’nin Süveyş’in doğusundaki bölgelerdeki askeri varlığının korunması gerektiğini savunuyordu.¹⁷ Dışışleri

12 Hulusi Turgut, *Demirel’in Dünyası* (İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992), 305.

13 Demirel Türkiye’nin eksen genişlemesi politikasına yaklaşımını şu anekdotta net biçimde ortaya koyuyordu:

“Türkiye, 1965’ten sonra bir arada yaşama ve bir arada çalışma ortamına girdi. Öyleyse bizim, Balkan ülkeleriyle, Sovyetler Birliği’yle iyi komşuluk münasebetlerimizi geliştirmemiz lazımdı. 1967 yılında gayet iyi hatırlıyorum. New York Times yazarlarından Salzburger, Başbakanlık kapısından içeri girdi, bana dedi ki:

- ‘Are you changing axes?

- Ne demek o? Dedim.

- Eee, Sovyetler Birliği ile birtakım projeler üzerinde finansman anlaşmaları yapıyorsunuz.

- Ne varmış bunda? Dedim.

- Bu, yön değiştirmektir, dedi.

- Biz size, bir demir-çelik fabrikasını kurulumasını teklif ettik. Bunları kurar mısınız veya bunların finansmanını sağlar mısınız? diye. Hayır, sağlayamayız, dediniz.” Ibid., 314–15.

14 Saki Dockrill, *Britain’s Retreat from East of Suez: The Choice between Europe and the World?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002), 44.

15 Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 34–35.

16 Annalisa Furia, *The Foreign Aid Regime: Gift-Giving, States and Global Dis/Order* (London: Palgrave Macmillan UK, 2015), 2.

17 Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 35. İngiltere’nin Süveyş’in doğusundaki askeri varlığını sürdürme politikası birkaç yıl içerisinde yine ekonomik nedenlerden ötürü sorgulanmaya başladı. Özellikle Hazine’nin askeri harcamaların kısılması yönünde ciddi baskısı vardı. Ibid., 38. Nitekim 1966 yılında İngiliz Savunma Bakanlığı İngiliz güçlerinin 1968’den itibaren Aden ve Arabistan’ın

Bakanlığı'nın görüşleri de beklenildiği üzere bu doğrultuydaydı ve bakanlık içerisinde Doğu-Batı ilişkilerindeki detantın desteklenmesine yönelik yaygın bir temayül söz konusuydu.¹⁸ İngiltere aynı zamanda dünya siyasetinde oynayacağı rolü belirlemenin sıkıntısını çekmekteydi. Acheson'ın 1962 yılında söylediği üzere İngiltere, "imparatorluğu kaybetmiş ve henüz yeni bir rol bulamamıştı."¹⁹ Wilson'ın iktidarı, İngiltere'nin yeni rolünün biçimlendiği bir dönem olacaktı.

Bu dönemde Türk kamuoyunun ve karar alıcıların İngiltere'ye yaklaşımını belirleyen üç temel unsur vardı. Bunlar Kıbrıs meselesi, bölgesel politikalar ve İngiltere'nin Türkiye'nin ekonomik ve teknik kalkınmasına sağlayabileceği katkılardı. İngiltere'nin Kıbrıs meselesinde Türk tezlerine karşı "mesafeli politika"²⁰ takip etmesi, kamuoyunda İngiltere'ye karşı bir hayal kırıklığı oluşmasına neden oluyordu. İngiltere Türkiye'yi, NATO'nun güneydoğu kanadının sadık bir üyesi olarak görüyordu. Diğer yandan Kıbrıs meselesinin Türkiye ile Yunanistan arasında NATO ittifakını tehlikeye atacak bir boyuta ulaşması konusunda da tedirginlik içerisindeydi. İki ülke arasında yaşanacak olası bir çatışma NATO'ya darbe vuracak, bu da İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarının zarar görmesine yol açacaktı. Bilhassa Sovyetlerin olası bir çatışmaya Rumlar lehine müdahil olması, adadaki İngiliz üslerinin sonunu getirebilirdi.²¹

Türk-İngiliz ilişkileri sadece stratejik temelde değil, ticaret alanında da oldukça önemliydi. Türk-İngiliz ticari ilişkileri bu çalışmanın konusu olmasa da iki ülkenin birbirleriyle ilgili çıkarının boyutunun tasvir edilmesi

güneyinden çekilmesini, Akdeniz'deki varlığının da azaltılması yönünde görüş bildirdi. Hazine'den gelen baskılar neticesinde de 1967 yılının Temmuz ayında İngiliz güçlerinin Süveyş'in doğusundan çekileceği duyuruldu. Ibid., 106–11. İngiltere'nin bu kararıyla ilgili değerlendirmeler için bkz.: Phillip Darby, *British Defence Policy East of Suez, 1947-1968* (London: Oxford University Press, 1973), 309–26; Dockrill, *Britain's Retreat from East of Suez: The Choice between Europe and the World?*, 156–208. İngiltere hazinesinin İngiliz dış politikası üzerindeki etkisine dair değerlendirmeler için bkz.: Peter Beck, *Using History, Making British Policy: The Treasury and the Foreign Office 1950-76* (New York: Palgrave Macmillan, 2006).

18 Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 37.

19 John W. Young, *Twentieth-Century Diplomacy: A Case Study of British Practice, 1963-1976* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 13; David M. McCourt, *Britain and World Power Since 1945* (Michigan: The University of Michigan Press, 2014), ix.

20 Denis Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691.

21 Yücel Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service* (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015), 336–37.

adına dış ticaretle ilgili bazı verileri vermek faydalı olacaktır. İngiltere, 19. yüzyılın ortalarından itibaren birkaç yıllık istisnalar haricinde, Almanya ve ABD'nin ardından Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı durumundaydı.²² İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere, Türk dış ticaretinde ABD'den sonra en büyük paya sahip ülke oldu.²³ Almanya'nın iktisadi sahneye dönmesiyle İngiltere Türk dış ticaretinde üçüncü sıraya gerilese de²⁴ buradaki konumunu korumayı başardı. 1964-1969 yılları arasında İngiltere, Türk dış ticaretinde ABD ve Almanya'nın ardından üçüncü sırada yer aldı.²⁵ Türkiye ayrıca, İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olmayan ülkeler arasında İngiltere'nin en fazla yardım yaptığı ülke durumundaydı. Bu ölçüdeki yardım sadece siyasal nedenlerden kaynaklanmıyor, aynı zamanda kalkınmayla ilgili beklentiler göz önüne alındığında doğru yönde yapılmış bir yardım olarak görülüyordu.²⁶

Bu çalışma, 1964-1969 yılları arasındaki Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde öne çıkan konuları ele alarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş'ın ilk dönemine kıyasla nasıl bir seyir izlediğini, iki ülkenin bu ilişkilere ve kriz noktalarına karşı yaklaşımlarını ve ele alınan meselelerde tarafların nasıl bir rol üstlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Soğuk Savaş'ın ilk döneminde iki ülke arasındaki meselelerin başlıca gündem maddeleri Sovyet tehdidi, bölgesel güvenliğin temini ve Kıbrıs meselesiydi. Türk-İngiliz ilişkilerinde erken detant dönemindeki yapıyı Soğuk Savaş'ın ilk dönemiyle kıyaslamak adına çalışmada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerine karşı İngiltere'nin yaklaşımı ile Türkiye ve İngiltere'nin CENTO ve Kıbrıs politikaları ele alındı. Ele alınan bu konular aynı zamanda Kıbrıs meselesi başta olmak üzere iki ülke arasındaki meselelerde en ön plana çıkan konulardı.

Çalışmada, bahsi geçen konular merkeze alınarak bazı temel sorulara yanıt aranmaya çalışıldı. Soğuk Savaş'ın ilk dönemine benzer bir şekilde iki ülke arasındaki ilişkilerde yoğun, yönlendirici ve müşterek bir yaklaşımın

22 Ibid., 319. İngiltere'nin Türkiye'nin ticari ve iktisadi faaliyetlerindeki yeriyle ilgili ayrıca bkz.: Ibid., 318-21.

23 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 198. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk-İngiliz ticari ilişkileri için bkz.: Hande Balım, "II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz Ticari İlişkileri" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021).

24 Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 198.

25 Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965* (Ankara, t.y.), 283-92; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971* (Ankara, t.y.), 340-41.

26 Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 312.

olup olmadığı sorusuna cevap vermek, İngiltere'nin Kıbrıs'taki çıkarlarını ve bu çıkarları doğrultusunda nasıl bir politika takip ettiğini tespit etmek, İngiltere'nin Kıbrıs meselesindeki pozisyonunu netleştirerek mesele üzerindeki etkisini ve Türkiye'nin İngiltere'den beklentilerinin neler olduğunu ortaya koymak, CENTO'da istikrarsızlığa neden olan unsurları tespit ederek bunlara karşı Türk-İngiliz politikasını ve ittifakın iki ülke nezdindeki önemini açıklığa kavuşturmak bu çalışmanın başlıca sorularıdır.

Jacques Le Goff'un meşhur eserine başlık olan soru, geçerliliğini korumaya devam ediyor: “Tarihi dönemlere ayırmak şart mı?”²⁷ Le Goff bu soruyu dünya tarihi yazımındaki dönemlendirmeler üzerine sorsa da,

“... insan eseri olan dönemlendirme hem yapay hem de geçicidir. Bizatihi tarihle birlikte o da değişmektedir. Bu bakımdan ikili bir faydası vardır: Geçmiş zamana daha iyi hâkim olmayı sağladığı gibi, insan bilgisinin adına tarih denen aracının kırılğanlığını da vurgulamaktadır”²⁸

şeklindeki tespiti, dönemlendirme meselesine dair ufuk açıcı bir niteliğe sahip. Tarihi keskin hatlarıyla dönemselleştirmek tarihin doğal akışına karşı yapay bir çaba gibi dursa da ele alınacak meselenin iki kapak arasına sığdırılma zorunluluğu, çalışmaların belirli bir zaman aralığı içerisinde ele alınmasını gerekli kılıyor ve bu, *tarihi*, *Tarih*'e dönüştüren gerekliliklerden biri olarak ortaya çıkıyor. Birçok tarih çalışılmasında olduğu gibi bu çalışmada belirlenen başlangıç ve bitiş noktaları oldukça yumuşak geçişlere, öncesine ve sonrasına sarkan gölgelere sahip. Ancak değinildiği üzere çalışmanın belirli bir kronolojik kalıp içerisine yerleştirilerek maddileştirilmesi zorunluluğu, dönemselleştirmeyi kaçınılmaz kılıyor. Bu çalışmada ele alınan konular, 1964-1969 yılları arasındaki gelişmelerle sınırlı tutuldu. Bu zaman aralığının seçilmesinde bazı temel gerekçeler var. Yukarıda değinildiği üzere ve sebepleri farklı olmakla beraber 1964 yılı, Türkiye ve İngiltere'nin dış politikadaki yönelimlerinde gözle görülür bir değişikliğin başlangıcına işaret etmekteydi. Bu yönelimlerin sonuçlarını 1969 yılının ötesine kadar takip etmek mümkün; fakat çalışmada ortaya konacağı üzere ele alınan meselelerdeki değişim dinamikleri, 1969 yılı civarlarında kurumsal hale gelmiş bulunuyordu: 1969 yılında CENTO'nun kaderinin nasıl bir seyir

27 Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı?*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

28 Ibid., 16.

izleyeceği ortaya çıkmıştı. Kıbrıs meselesinde toplumlar arası görüşmelerin en temel meselelerinden birinin görüşülmesinden 1969 yılının sonunda vazgeçilmişti. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı ziyaretler ve çeşitli anlaşmalar üzerine kurulan iyi ilişkiler de yine 1968 yılı sonlarına doğru gelişimini tamamlamış ve iki ülke ilişkileri Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1969 yılındaki Sovyetler Birliği ziyaretiyle²⁹ en üst seviyesine ulaşmıştı. 1969 yılı ayrıca Demirel ve Wilson hükûmetlerinin ilk dönemlerini tamamladıkları yıldır.

Bu dönem aynı zamanda, diplomasi tarihi yazımında detant (yumuşama, *détente* fr.) olarak isimlendirilen³⁰ ve Soğuk Savaş kampları arasındaki ilişkilerin yumuşadığı ve geliştiği döneme denk gelmektedir. Çalışmada “erken detant” tabirinin kullanılmasının sebebi ise detantın sınırlarının ve aşamalarının belirlenmesiyle ilgili yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. 1962 yılında yaşanan Küba Krizi'nin, ABD ve Sovyetler Birliği arasında yürütülen müzakere süreci neticesinde çatışmasız bir şekilde sona ermesi, 1964 yılının Ocak ayında ABD Başkanı Johnson'ın Başkan olduğu gün yaptığı “müzakereler dönemine giriyoruz” şeklindeki açıklaması,³¹ Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün Fransa'yı geleneksel jeopolitik pozisyonuna döndürmek amacıyla her fırsatta Batı ittifakını sorgulayan çıkışlarda bulunması³² ve yaşanan sürecin neticesinde Fransa'nın NATO'nun askerî kanadından çekilmesi, Çekoslovakya'da iktidarı ele geçiren Dubçek'in birçok alanda özgürlük yanlısı bir tutum sergilemesi, (Dubçek'in politikalarına Varşova Paketi'nin

29 Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 317-44; Giray Saynur Derman ve Vefa Kurban, “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, sy. 33 (2016): 467-68.

30 Detant kavramına dair önemli bir değerlendirme için bkz.: Richard W. Stevenson, *The Rise and Fall of Détente: Relaxations of Tension in US-Soviet Relations 1953-84* (Hampshire: University of Illinois Press, 1985), 1-11.

31 Robert D. Schulzinger, “Détente in the Nixon-Ford Years, 1969-1976”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 373.

32 Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Frédéric Bozo, “France, ‘Gaullism’, and the Cold War”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 158-78; Andrew Moravcsik, “Charles de Gaulle and Europe: The New Revisionism”, *Journal of Cold War Studies* 14, sy. 1 (2012): 53-77; Marc Trachtenberg, “The de Gaulle Problem”, *Journal of Cold War Studies* 14, sy. 1 (2012): 81-92.

Prag'ı işgaliyle son verilse de³³) gibi bir çok gelişme her iki blokta, Soğuk Savaş'ın ilk döneminden kalan yaklaşımların ortadan kalkmaya başladığını gösteriyordu. Bu durum, sadece iki blokun lider ülkeleri arasında değil, bloklardaki orta ve küçük ölçekli ülkeler arasındaki ilişkiler için de geçerliydi. Süper güçler arasındaki detant, orta büyüklükteki ülkelere, bilhassa siyasi ve iktisadi meselelerde daha bağımsız hareket edebilecekleri bir alan açmış görünüyordu.

Detantı gerekli kılan nedenlerle ilgili ayrıntılı değerlendirmeler yapmak mümkün ancak bu nedenler arasında en çok öne çıkan iki temel husus, ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin olası bir savaşın nükleer felakete yol açacağına farkında olmaları ve diğeri de Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu sistem dolayısıyla içerisinde bulunduğu iktisadi problemlerdi. Öyle ki tahıl açısından oldukça zengin topraklara sahip olan Sovyetler, 1963 yılında Batılı ülkelerden tahıl ithal etmek zorunda kalmıştı.³⁴ Yine aynı yıl Sovyet yöneticileri güvenlik harcamalarını artırmanın güvenliğe katkı sağlamak yerine Sovyet ekonomisini kötüleştirdiğini keşfetmişlerdi.³⁵ Bu tür problemler ve bu problemlerin ortaya çıkardığı gereklilikler, iki kampın birbirine yaklaşmasını kaçınılmaz kılıyordu.

Detantın, yapısı gereği, tarih yazımında tam olarak hangi yıldan başlatılacağına dair literatürde ortak bir kanaat oluşmamıştır. Genel olarak 1962, 1964 ve 1969 yılları, detant için öne çıkan tarihler olarak öne sürülmektedir. Örneğin Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* isimli çalışmasında 1962'deki Küba Krizi'nin detant döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmesini makul bulmaktadır.³⁶ Rıfat Uçarol da benzer bir görüşle Küba Krizi'nden çıkarılan sonuçlarla süper güçlerin daha güvenli bir dünya oluşturmak amacıyla birlikte hareket etmeye başladığını söylemektedir.³⁷ Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad'ın editörlüğünü yaptığı *The Cambridge History of the Cold War* isimli üç ciltlik çalışmanın "Crises and Détente" başlıklı ikinci cildinde yer alan bölümler detant dönemini

33 Çekoslovak krizine ve Sovyet politikasına dair değerlendirmeler için bkz.: Mark Kramer, "The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine", 1968: *The World Transformed*, ed. Carole Fink, Philipp Gassert ve Detlef Junker (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 111-71.

34 Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 40.

35 Ibid., 53.

36 Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 9-10.

37 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)* (İstanbul: Der, 2015), 997.

genellikle 1962 yılında başlatma eğilimine sahiptir.³⁸ Benzer bir şekilde İngiltere'nin 1963-1976 yılları arasındaki dış politikasını ele aldığı çalışmasında John W. Young, iki kutup arasındaki detant ikliminin 1962'deki gelişmeler neticesinde ortaya çıktığını belirtmektedir.³⁹ David S. Painter da Küba krizinden sonraki sürece dikkat çekmekte ve bu krizin ardından detantın gerekli unsurlarının ortaya çıktığını ve nihayetinde 60'ların sonunda kurumsal hale geldiğini düşünmektedir.⁴⁰ *Encyclopedia of the Cold War* isimli eserin *Détente* maddesinde Paul G. Pierpaoli, detantın 1960'ların sonlarında başladığı iddiasındadır. Pierpaoli'ye göre detantın uygulanmasında Nixon-Kissinger ikilisinin öne çıktığı gerçek olsa da 1969 yılına doğru detant çoktan görünür hale gelmişti.⁴¹ Vladislav Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* başlıklı eserinde detantla ilgili Sovyetler Birliği perspektifinden yaptığı değerlendirmede, 1964 yılında Brejnev'in iktidara gelişini önemli bir nokta olarak görmekte ve 1968 yılıyla Sovyetlerin detant politikasının kurumsallaştığı sonucuna ulaşmaktadır.⁴² Aynı şekilde Geoffrey K. Roberts da *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991* başlıklı çalışmasında Sovyetler Birliği'nin detant politikasının Brejnev'in 1964 yılında iktidara gelişle başlatmaktadır.⁴³

Nixon'ın ABD Başkanı seçildiği 1969 yılı, ABD açısından detantın kurumsallaştığı ve resmi bir politika haline geldiği bir yıldır. Bu nedenle dönemin önde gelen karar alıcılarından olan Henry Kissinger, detantın 1969 yılında Nixon'ın ABD'nin başına geçmesiyle esas ruhuna kavuştuğunu

38 Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, ed., *The Cambridge History of the Cold War*, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

39 Young, *Twentieth-Century Diplomacy: A Case Study of British Practice, 1963-1976*, 12.

40 David S. Painter, *The Cold War: An International History* (London: Routledge, 1999), 56-76.

41 Paul G. Pierpaoli, "Détente", *Encyclopedia of the Cold War: A Political, Social, and Military History*, ed. Spencer C. Tucker ve Priscilla Mary Roberts, c. 1 (Oxford: ABC-CLIO, 2008), 551.

42 Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007), 192-93.

43 Roberts, *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991*, 64-65. Sovyet politikasındaki değişikliği doğrudan Brejnev'in iktidara gelişine bağlamak doğru olmayacaktır. 1964 yılı içerisinde Sovyet dış politikasında bu yönde bir temayül oluşmuştu. Hatta Kruşçev, iktidarı Brejnev'e devretmeden iki gün önce "korku gitti, ve eşitler olarak konuşabiliriz. Benim katkım budur" ifadelerini kullanmıştı. John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History* (New York: Penguin Press, 2005), 119.

düşünmektedir.⁴⁴ Soğuk Savaş tarih yazımının en önemli isimlerinden olan John Lewis Gaddis, 1960'ların sonunda ABD, Sovyetler Birliği, Avrupa ve Çin'deki karar alıcıların, ideolojilerine destek kazanma, nükleer savaşın neden olacağı tahribat ve ittifaklarındaki birlikteliğe dair endişeleri nedeniyle hayal kırıklığı içerisine girdiklerini belirterek, bu dönemde Soğuk Savaş'ın pat durumuna geldiği ve hatta bu ülkelerin, domine etmek istedikleri ülkeler üzerindeki nüfuzlarının ortadan kalkma ihtimaliyle karşılaştıkları vurgusunu yapmaktadır. Gaddis'e göre 1969 yılı itibarıyla taraflar, "Soğuk Savaşı soğutmak" istiyordu.⁴⁵ Nitekim 1969 yılının Ekim ayında Helsinki'de toplanan "Stratejik Silahları Sınırlandırma Görüşmeleri" (SALT) iki kutup arasındaki detantın simgesel bir başlangıç noktasıydı. Keith L. Nelson da *The Making of Detente: Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam* başlıklı eserinde Gaddis'in görüşlerine benzer bir şekilde 1969 yılında detantın her iki ülke için elzem bir kurumsal politika haline geldiği değerlendirmesi yapmaktadır.⁴⁶ Kendisi ayrıca bir dönem ABD Dışişlerinde

44 Kissinger'in ABD dış politikasındaki değişim ve sorgulamalarla ilgili değerlendirmeleri için bkz.: Henry A. Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 1994), 742-47. Nixon ve Kissinger'in dış politika yönetimine dair ayrıca bkz.: Asaf Siniver, *Nixon, Kissinger, and U.S. Foreign Policy Making: The Machinery of Crisis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

45 John Lewis Gaddis, "Grand Strategies in the Cold War", *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 14. Ayrıca bkz.: John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2005), 272-307. Detanta Avrupa merkezli bir yaklaşımla bakan değerlendirmeler de vardır ve bu değerlendirmeler detantın, Fransa ve Batı Almanya'nın yaklaşımları neticesinde başladığını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda 1969 yılında Batı Almanya Şansölyesi olan Willi Brandt'ın *Ostpolitik*'i dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu politikanın neticesinde Batı Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 1970 yılında saldırılmazlık antlaşması imzalanmıştı. Bkz.: Gottfried Niedhart, "Ostpolitik: The Role of the Federal Republic of Germany in the Process of Detente", 1968: *The World Transformed*, ed. Carole Fink, Philipp Gassert ve Detlef Junker (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 173-92; Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, 212; Svetlana Savranskaya ve William Taubman, "Soviet Foreign Policy, 1962-1975", *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 146-47. Jussi M. Hanhimäki, "Détente in Europe, 1962-1975", *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 198-218. Batı Almanya'nın detant politikasının oluşumuna dair ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Arne Hofmann, *The Emergence of Détente in Europe: Brandt, Kennedy and the Formation of Ostpolitik* (London: Routledge, 2007).

46 Keith L. Nelson, *The Making of Detente: Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam* (London: The Johns Hopkins University Press, 1995), 69-70. Detantın ABD ve Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik gerekliliklerden kaynaklandığı fikrini öne çıkaran

ve CIA’de görev yapmış olan Raymond Garthoff, *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan* başlıklı eserinde yukarıdaki isimlerin görüşlerine paralel bir bakış açısıyla hareket ederek 1969 yılını detantın başlangıcı olarak görmektedir.⁴⁷ Michael B. Froman da Nixon dönemine vurgu yaparak detantın 1968’den sonra başladığı tespitinde bulunmaktadır.⁴⁸ Görüldüğü üzere tarihsel süreç ve literatürdeki değerlendirmeler göz önüne alındığında detant ikliminin kurumsallaşmasını 1969 yılıyla başlatmak mümkün görünmektedir.

Diğer yandan, Türkiye ve İngiltere merkezli değerlendirmelerde 1964 yılı kırılma noktası olarak öne çıkmaktadır. Theodore Coulombis, *The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle* isimli eserinin *Global Detente and Regional Crisis, 1964-1974*⁴⁹ başlıklı bölümünde detant dönemini 1964 yılından itibaren başlatmayı tercih etmektedir. William Hale de *Turkish Foreign Policy Since 1774* isimli eserinde 1962 Küba Krizi’nin sulh ile çözüme kavuşmasının her iki kamptaki Türkiye gibi cephe ülkelerinin politikaları üzerinde önemli etkiye sahip olduğuna dikkat çekerek, Türkiye açısından detantın esas olarak Kıbrıs meselesi dolayısıyla 1964 yılında başladığına işaret etmektedir.⁵⁰ Mustafa Aydın benzer bir şekilde, Türk dış politikasına yönelik sorgulamaların 1964 yılındaki gelişmelerin hemen öncesinde başladığına dikkat çekse de asıl kırılmanın 1964 yılındaki Kıbrıs kriziyle yaşandığı ve detant ikliminin Türkiye’deki politika değişikliğini güçlendirdiği değerlendirmesini yapmaktadır.⁵¹ Oğul Hasan Özel de *On the Road to Detente: Turkish Foreign Policy After the Johnson Letter* başlıklı tezinde, ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinin yumuşamasının ve Johnson’ın mektubunun Kıbrıs meselesi üzerindeki etkisinin Türkiye’deki politika değişikliğine katkı sağladığını

bir değerlendirme için bkz.: Thomas J. McCormick, *America’s Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War and After* (London: Johns Hopkins University Press, 1995), 165–69.

47 Garthoff’un detant ve ABD ve Sovyet Rusya nezdinde detantı önemli kılan etmenlere dair yaptığı değerlendirmeler için bkz.: Raymond Garthoff, *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan* (Washington DC: Brookings Institution Press, 1985), 24–53.

48 Michael B. Froman, *The Development of the Idea of Detente: Coming to Terms* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1991), 3–5.

49 Theodore A. Coulombis, *The United States, Greece, and Turkey: The Troubled Triangle* (New York: Praeger, 1983), 41–69.

50 Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, 104, 106–9.

51 Mustafa Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctions during the Cold War”, *Middle Eastern Studies* 36, sy. 1 (2000): 115.

vurgulamaktadır.⁵² 1965-1969 yılları arasında İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı olarak görev yapan Paul Gore-Booth'un değerlendirmeleri ise İngiltere için 1964 yılı üzerinde durmayı daha makul kılmaktadır. Gore-Booth'a göre 1964'ün ilk günlerinden itibaren İngiltere-Sovyetler Birliği ilişkilerini ciddi şekilde zedeleyen herhangi bir mesele yoktu ve İngiliz yetkililer genel olarak Doğu-Batı ilişkilerinden ziyade bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan üçüncü dünya ülkelerinin doğuşuna odaklanmış durumdaydı.⁵³

Detant üzerine münhasıran bir çalışması olan Richard W. Stevenson, daha geniş bir yaklaşımla detant dönemini 1953 ve 1976 yıllarıyla sınırlandırmaktadır. Stevenson bu süreçte farklı farklı detantların olduğu görüşünü ortaya koyarak, bunlar arasında da bir seviye farkı bulunduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Stevenson detant dönemini incelerken, "kuruluş, üst düzey detant ve sonrası" şeklinde bir taslak sunmaktadır.⁵⁴ Stevenson'a göre detant bir durum, politika veya tarihi bir dönem olarak değil, bir süreç olarak ele alınmalıdır. Detantı ortaya çıkaran temel etmen ise nükleer silahların olası bir savaşta yaratacağı yıkımdır.⁵⁵

Sonuç olarak detantın başlangıcıyla ilgili olarak küresel ölçekte net bir tarih vermek mümkün, gerekli ve belki mantıklı olmasa bile 1969 yılı kurumsallaşma açısından öne çıkmaktadır. Türkiye ve İngiltere için bir tarih verilecek olsa bu tarih için en uygun yıl şüphesiz 1964 yılıdır. Bu nedenle çalışmada detant dönemindeki Türk-İngiliz siyasi ilişkilerini incelemek için en uygun başlangıç noktası olarak 1964 yılı belirlendi ve iki ülkenin politikalarının dünyadaki değişimden ayrıştırılmaması amacıyla "Erken Detant Dönemi" tabiri kullanıldı.

Soğuk Savaş dönemi Türk-İngiliz ikili ve çok taraflı⁵⁶ ilişkilerini ele alan hatırı sayılı miktarda çalışma bulunmaktadır. Bu eserler kapsam bakımından genel olarak Türk-İngiliz ilişkilerinde Soğuk Savaş'ın başlangıcına ve bölgesel

52 Oğul Hasan Özel, "On the Road to Detente: Turkish Foreign Policy After the Johnson Letter" (Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2021), 3-5.

53 Paul Henry Gore-Booth, *With Great Truth and Respect* (London: Constable, 1974), 330-32'den akt. Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 30.

54 Stevenson, *The Rise and Fall of Détente: Relaxations of Tension in US-Soviet Relations 1953-84*, 14-15.

55 Ibid., 187-89.

56 *Multilateral* ing.. Bir meselenin üç veya daha fazla devletin iştirakiyle yürütüldüğü ilişki biçimidir. Charles W. Freeman, *The Diplomat's Dictionary*, Rev. ed (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1997), 176; Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü: İngilizce-Fransızca-Türkçe* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 303.

güvenlik meselelerine,⁵⁷ Bağdat Paktı ve CENTO'ya,⁵⁸ literatürde daha az yer kaplamakla birlikte Türkiye'nin İngiltere ile ikili ilişkilerine ve İngiltere'nin Türkiye politikasına⁵⁹ ve son olarak Kıbrıs politikalarına⁶⁰ odaklanmaktadır.

- 57 Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997); Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*; Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945-50", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, sy. 45 (1999): 1121-48; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey Against Soviet Demands, 1943-47"; Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era* (London: Tauris Academic Studies, 2007); Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğuda Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007); Dilek Barlas and Şuhnaz Yılmaz, "Managing the Transition from Pax Britannica to Pax Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929-47)", *Turkish Studies* 17, sy. 3 (2016): 449-73; Ekavi Athanassopoulou, "A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years", *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 699-713; Şuhnaz Yılmaz, "The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945-1952)", *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 714-29; Egemen Bezci, *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK* (London: I.B. Tauris, 2020).
- 58 Guy Hadley, *CENTO, The Forgotten Alliance: A Study of the Central Treaty Organisation* (Brighton: Institute for the Study of International Organisation, 1971); Cihat Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65", *Middle Eastern Studies* 35, sy. 4 (1999): 103-29; Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959* (London: Frank Cass, 2005). Çalışmanın Türkçe çevirisi için bkz.: Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019); Ömer Osman Umar, *Bağdat Paktı* (Atatürk Araştırma Merkezi, 2013); Behçet Kemal Yeşilbursa, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", *Middle Eastern Studies* 56, sy. 6 (2020): 854-77.
- 59 Cihat Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965* (London: Frank Cass, 2003); Behçet Kemal Yeşilbursa, "Sir Roderick Sarell's Observations on Turkey and the Turks in the Early 1970s.", *Pursuit of History* 1, sy. 2 (2009); Behçet Kemal Yeşilbursa, "State Visit of Her Majesty The Queen Elizabeth II to Turkey in 1971", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 17, sy. 1 (2009): 273-80; Behçet Kemal Yeşilbursa, "State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 58 (2016): 303-16; Yasin Coşkun, "12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması", *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 28 (2016): 299-309; Yasin Coşkun, "1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler", *Turkish Studies* 11, sy. 1 (2016): 1-10. Behçet Kemal Yeşilbursa, "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2019): 354-406; Behçet Kemal Yeşilbursa ve Miraçan Yılmaz, "İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980)", *Türkiyat Mecmuası* 29 (2019): 169-95; İlker Cender, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)" (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020);
- 60 Salahi R. Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)* (Lefkoşa: CYREP, 2003). Çalışmada 1960 ile 1974 yılları arasında Kıbrıs meselesinde yaşanan gelişmeler İngiliz belgelerine dayanarak ortaya konmaktadır.

Çalışmada en yoğun olarak kullanılan birincil kaynaklar, İngiliz Ulusal Arşivi'ndeki (TNA), *Cabinet Office* (CAB), *Department of Technical Co-operation, and Successive Overseas Development Bodies* (OD), *Foreign Office* (FO), *Foreign and Commonwealth Office and Predecessors* (FCO), *Prime Minister's Office* (PREM) bölümlerinin altında yer alan serilere ait belgelerdir. İncelenen döneme ait belgelerin araştırmacıya açık olmaması nedeniyle Türk Diplomatik Arşivi'nin (TDA) belgelerinden çalışmanın ana ekseninde faydalanılamadı. Fakat "Soğuk Savaş'ın Başlangıcında Türk-İngiliz İlişkileri" başlıklı birinci bölümde TDA'da bulunan belgeler kullanıldı ve Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikasının şekillenişine dair bazı belgeler bu vesileyle literatüre kazandırılmış oldu. İngiliz ve Türk arşiv belgelerinin dışında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan *Foreign Relations of the United States* başlıklı

Eserde alınan konuların bir kısmı, bu çalışmada ele alınan bazı konularla örtüşmektedir. Ancak Sonyel'in çalışması, ele aldığı zaman aralığının genişliği nedeniyle olsa gerek seçmece belgelerden oluşmaktadır. Çalışmamızda ise söz konusu konularla ilgili daha detaylı bilgiler bulunmakta ve bunlar hem nitelik hem de nicelik açısından daha zengin belgelere dayanmaktadır; Christianne Deborah Gates, "Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959" (Doktora Tezi, University of East Anglia, 2012); Eftal İrkıçatal, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012); Yasin Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980" (Doktora Tezi, University of East Anglia, 2015);

Yasin Coşkun, "Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyalogunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy. 4 (2014): 43-58; Yasin Coşkun, "The Cyprus Crisis of 1967 and The British-Turkish Policies", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18, sy. 2 (2018): 377-98; Yasin Coşkun, "The Beginning of a New Era in the Cyprus Problem After the 1967 Crisis: The Inter-Communal Talks", *History Studies International Journal of History* 10, sy. 9 (2018): 55-84; Yasin Coşkun, "1950'ler ve 60'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları", *Tarih Okulu Dergisi* 11, sy. 34 (2018): 853-68; Resul Babaoğlu, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18, sy. 36 (2018): 323-47; Behçet Kemal Yeşilbursa, "Greco-Turkish Relations and the Questions of Cyprus and Aegean Islands According to British Documents (1955-1975)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 8, sy. 1 (2019): 95-113; Behçet Kemal Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", *History Studies International Journal of History* 11, sy. 6 (2019): 1985-2002; Cemal Yorgancıoğlu ve Şevki Kırallı, "Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954-1958)", *Middle Eastern Studies* 55, sy. 6 (2019): 914-31; Robert Holland, "Playing the Turkish Card: British Policy and Cyprus in the 1950s", *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 759-70; Ergenekon Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları* (Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık, 2021). Savrun'un bu çalışmasında hedeflenen mesele eserin (giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere) üçte birinde ele alınmakta ve metindeki dipnotlara bakıldığında da İngiliz arşiv belgelerinin nadiren kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye ve İngiltere'nin 1964-1969 yılları arasındaki Kıbrıs politikalarının ele alındığı bölümler içerisinde İngiliz arşiv belgelerine sadece bir kez müracaat edilmiştir.

belge neşri serisinden faydalanıldı. Bunların dışında çevrimiçi erişime açık olan BM arşivinde yer alan belgeler de kullanıldı. Yararlanılan kaynaklar arasında, TBMM tutanakları, *Dışişleri Belleteni* ve kısmen *The Department of State Bulletin* gibi resmî yayınlar da bulunmaktadır. Arşiv belgeleri ve resmî yayınların dışında dönemin gazetelerinden de faydalanıldı.

Çalışmada tematik bir yapı kurma imkânı bulunsa da başlıklar arasındaki dağılımın dengeli olması ve tarihsel sürecin daha iyi okunabilmesi için, kronolojik temelli fakat tematik eğilimleri olan melez bir yapı kuruldu. Bunun sonucunda Giriş ve Sonuç bölümleri hariç olmak üzere toplam altı bölümden oluşan bir yapı ortaya çıktı. “Soğuk Savaş’ın Başlangıcında Türk-İngiliz İlişkileri” başlıklı birinci bölümde, Türkiye ve İngiltere’nin Sovyet talep ve baskısı karşısında aldıkları pozisyon, Türk-İngiliz ortak çıkarlarının güvenliğinin sağlanması amacıyla yürütülen projeler ve bunun neticesinde Bağdat Paketi’nin ortaya çıkışı ve iki ülke ilişkilerinde Kıbrıs meselesinin ele alınış biçimi incelenecektir. Böylece bu bölüm sayesinde tezin amacı doğrultusunda erken detant dönemindeki Türk-İngiliz ilişkilerini Soğuk Savaş’ın ilk dönemiyle kıyaslamak için bir veriye sahip olunacaktır.

“Detant’ın İlk Etkileri” başlıklı ikinci bölümde, Başbakan İnönü’nün Londra ziyaretinde İngiliz mevkidaşı ile yaptığı görüşmelerde tarafların Kıbrıs konusundaki tutumlarına, CENTO’nun içerisinde bulunduğu problemler ve detant ikliminin bölgesel müttefikler üzerinde yarattığı rahatlama neticesinde daha yumuşak bir ittifak arayışı içerisine girmeleri bağlamında RCD’nin kuruluşuna ve bu teşkilata Türkiye ve İngiltere’nin yaklaşımına, Acheson planına, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in Ekim 1964’te Sovyet Rusya’ya gerçekleştirdiği ziyaretle sembolleşen Türkiye’nin eksen genişlemesi politikasının İngilizler tarafından nasıl değerlendirildiğine ve son olarak CENTO içerisinde ortaya çıkan revizyonist düşüncelere karşı Türk-İngiliz yaklaşımına değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Kıbrıs’ta Türk Dışişlerinin Açmazı” başlığını taşımakta ve burada münhasıran Türkiye’nin Kıbrıs meselesinde yaşanan süreçteki tavrına ve Türk-İngiliz yaklaşımına değinilecektir. Bu çerçevede bölüm içerisinde Galo Plaza Raporu, Londra’daki Türk-Yunan görüşmeleri ve toprak tazminatı meselesi, Mağusa olayları ve bu sürecin neticesinde Türk dışişlerinin yaşadığı savrulma ve Türkiye’nin süreci dondurma önerisi ele alınacaktır.

Türkiye’nin eksen genişlemesi politikasında takip ettiği süreç ise “Çok Taraflı İlişkilerde Pozitif Politika Arayışları” başlıklı dördüncü bölümde